

Євген Гребінка vs Евгений Гребёнкин в епістолярії

Приватне листування Є.Гребінки відображає ступінь самототожності автора, що реалізується через універсальну опозицію свій/чужий. Вона засвідчує обертання адресанта-суб'єкта у двох орбітах – власній етнічній та глобальній чужій.

Ключові слова: епістолярій, самототожність, стереотип, опозиції свій/чужий, я/інший, позитивне/негативне.

Личная переписка Е.Гребёнки отражает степень самоидентификации автора, которая реализуется в универсальной оппозиции свой/чужой. Она свидетельствует о пребывании адресанта-субъекта в двух орбитах – собственной этнической и глобальной чужой.

Ключевые слова: эпистолярый, самоидентификация, стереотип, оппозиции свой/чужой, я/другой, позитивное/негативное.

Yevhen Hrebinka's private correspondence expresses the measure degree of the self-identity that had been realized through universal contradistinction its own/another. The correspondence also affirms rotation of the addresser-subject into two spheres of the influence: own native side and another huge world that forms positive/negative opposition.

Key words: epistolary genre, self-identity, stereotype, contradistinction its own/another, I am/somebody else, positive/negative.

Питання національної ідеї, ментальності, психології, духовності, саморозвитку особистості завжди в центрі уваги науковців і письменників. Розглянемо проблему самототожності українця на Євгена Гребінки в його власних приватних листах.

У третьому томі творів Євгена Гребінки [8, с. 503–628] зібрано й упорядковано його епістолярій більш ніж двадцятирічного періоду – від 1 вересня 1826 р. з Ніжина й до 11 квітня 1848 р. з Петербурга. Проаналізуємо його на лінгвокультурологічному рівні як вияв самохарактеристики й ступеня самототожності автора, який в енциклопедіях радянського періоду [5, с. 268] і в "Большом энциклопедическом словаре" (1999–2000 pp.) [6] фігурує як "украинский и русский писатель" Евгений Гребёнка.

Проблема самототожності поряд із питаннями національної ідеї, ментальності, психології, духовності, саморозвитку особистості перебуває в центрі уваги науковців Є.Бартмінського, О.Акимової, О.Березович, Є.Маланюка, Ю.Ковалева та інших.

Поняття самототожності реалізується шляхом аналізу універсальної опозиції **свій/чужий**, що є основою поняття **стереотип**.

Стереотип – це "спрощене, схематичне зображення осіб, груп, суспільних відносин, сформованих на підставі неповних або фальшивих знань, однак закріплене в традиції; стереотип важко піддається змінам" [9, с. 1291]. Аналіз поняття стереотипу з різних позицій – як явища історичного, соціологічного, політичного, філософського, психологічного, літературознавчого тощо – дає змогу передати й отримати певну інформацію про світосприймання на різних рівнях, зокрема етнічному.

Основним компонентом бінарної універсальної опозиції **свій/чужий** є опозиція **я/інший**, яку визначають як ідеологічну, мовну, філософську, психоаналітичну та ідеальну конструкцію, що "постулює стан ідеального існування проти стану неіснування", де "я" втілює все позитивне, актуальне, значиме, здатне самореалізуватися" [9, с. 477].

Етнічні стереотипи формуються протягом тривалого часу, зазнають змін, варіюються, зберігаючи свої основи незмінними. Через засвоєння національних стереотипів здійснюється сприйняття національної ідеї, самоусвідомлення особистості. А стереотип, отже, спрощуючи, навіть спотворюючи картину світу, містить його емоційну оцінку, виконуючи при цьому ряд функцій: когнітивну – шляхом засвоєння певних орієнтаційних схем, емоційну – ставлення до когось чи чогось, суспільну – підтримування внутрішньої єдності групи щодо інших груп [1, с. 98].

Опозиція **свій/чужий** через **я/інший** для Євгена Гребінки, сина дрібного українського поміщика з глибокими етнічними коренями [10, с. 188] реалізується таким чином:

1) **своє**, рідне, питоме, кордоцентричне – це Убіжище, що асоціюється з раєм [8, с. 578], буянням барв природи, де лишилося дитинство, батьки, – все, всотане душею навіки;

2) **своє**, що сприйнялося розумом, – це Ніжин, роки навчання, друзі, викладачі, витоки творчості, перші самостійні життєві кроки, де є підтримка та схвалення;

3) **чуже** – це Петербург, який слід тяжко завойовувати.

Отже, опозиція **я/інший** засвідчена в обертанні суб'єкта у двох орбітах:

1) у **власній** етнічній;

2) у глобальній **чужій**, що формують опозицію **позитивне/негативне** [3].

Усі три зазначені топоніми (Убіжище – Ніжин – Петербург) пронизує поступове переростання критичної маси **позитивного** в його протилежність – **негативне**. Зокрема, наскрізним є символ **багнуки** – від в'язкої ніжинської [8, с. 578, 533, 543] до петербурзького *багна по коліно* [8, с. 586].

У листах Є.Гребінки Убіжище, Україна – це рай, із якого слід негайно втекти, бо в ньому так багато невігластва (хоча панночки й більш освічені від чоловіків [8, с. 480], а книга – це дорогоцінність [8, с. 489]), вторинності, несмаку: *У Малоросії так мало розуміють високе, так багато дивляться в землю* [8, с. 584].

Однією з форм стереотипізації є автостереотип, яким homo ethnicus характеризує себе. Є.Бартмінський підкреслює незмінний етноцентризм автостереотипів, їхню залежність від визнаних систем вартості, історичних і культурних традицій [13, с. 7–8]. Саме поняттю автостереотипу властива нейтралізація негативних наслідків та ідеалізація самих себе.

Поняття норми (нейтрального) завжди вузьке, а більш різноманітним є відхилення від норми [2, с. 305]. Слід було б припустити, що автостереотип українця, як і будь-який інший, є глибоко позитивним, ідеалізованим. Проте існує й інший полюс відхилення від норми як опозиція **гарного** – це **погане, негативне**; воно більш різноманітне, бо відповідає необмеженим можливостям відхилення від норми, оскільки існує "сфокусованість повідомлень на відхиленнях від норми й стереотипу життя" [2, с. 305].

Існування опозиції "**позитивне/негативне**" з безперечним переважанням останнього спостерігаємо на лінгвокультурологічному рівні в самохарактеристиці українця, що є цілком закономірним і науково обґрунтованим для існування самої опозиції, але аж ніяк не в ставленні народу до самого себе.

Україна в силу її географічних та історичних особливостей протягом тривалого часу була місцем схрещення релігій і культур, зокрема римської й візантійської. На рубежі двох світів – грецько-слов'янського і латинсько-слов'янського – формувалася особливий український дихотомічний світ [14, с. 10]. Він не вписаний національними діалогами, у яких зберігається цілісність і самобутність кожної культури. Це химерний сплав марґіналії та закомплексованості як на рівні окремого представника етносу, так і нації загалом. Цьому сприяла перманентна відсутність України на політичній карті Європи протягом сторіч та лише формальні контури до кінця ХХ ст. Поняття етнічної стереотипізації пов'язане з поняттями "нація", "національний характер", "національна свідомість", "мова", що їх дослідники оцінюють як ключові коди етнічної культури. Багатовікову українську культуру дослідники розглядають як своєрідно амбівалентну й одночасно певним чином серединну, проміжну на слов'янському фоні [14, с. 11].

Із наведених у "Словнику епітетів української мови" 105 означень до слова "народ" 43 мають негативну оцінку: *багатостраждальний, бездержавний, безталанний, без'язикий, бідний, голій, дикий, дурний, забутий, замучений* тощо [4, с. 215].

Спочатку здається, що позбутися свого квазіраю та потрапити до чужого можна досить легко й безболісно, адже існує міф про Петербург як про столицю цивілізації з необмеженими можливостями реалізуватися, як і багато попередників [12, с. 10]. Там, серед чужих, своїх українців *хоч греблю гати*, зокрема ніжинців [8, с. 566, 567]; *много хохлов понаехало* [8, с. 58].

Морозяний [8, с. 579], *чарівний і холодний* [8, с. 583] Петербург, до якого злітаються *колонії освічених українців* [8, с. 566] у *пошуках щастя й пригод* [8, с. 579], ставить певні вимоги переходу до нової (**чужої**) якості, що видаються не такими вже й складними, для прибулих: освіченість, працьовитість, терплячість. Автостереотип українця й стереотип загалом збігаються на відрізку негативної емоційної оцінки; в опозиції **свій/чужий** перший компонент набуває зниженої самооцінки.

І видається, що всі ці умови потребують лише зовнішніх змін. Тобто щоб переміститися до іншого полюсу опозиції й стати **чужим**, досить мімікруватися, узяти участь у чужій великоросійській травестії: *Я в моднім фракці зовсім німець, тільки мова не така* [8, с. 568]. Перевдягаються в чуже всі, навіть царська родина, бо саме на той час ще панує мода на малоросійщину [8, с. 567]. Ці деталі засвідчують загалом негативний стереотип українця, сформований унаслідок химерних сплетень та фатальних збігів історії; працьовитий народ, що ніколи не зазіхав на чуже, спромігся закласти лише етнографічні перспективи.

У погоні за реалізацією найзаповітнішої мети – *вийти в люди* [8, с. 573], *стати москалем* [8, с. 587] – зовнішні атрибути "російськості" [12, с. 6] заступають глибоку духовну кризу. Перехід до іншого кола цивілізації (від власного етнічного до глобального **чужого** [12, с. 12]), засвоєння іншої орієнтаційної когнітивної схеми не може відбуватися безболісно, без розчарувань [1, с. 98].

Це засвідчує додана до першої, зовнішньої, характеристики Петербурга (*багно по коліно*) друга, глибинна, емоційна: *Як тут брешуть!* [8, с. 569], що варіюється в листах багато разів: *Російський чоловік просто обдурив мене, обіцяючи зайти по лист* [8, с. 573]; *Люди мене обдурюють* [8, с. 575]; *Тут обіцянки недешеві* [8, с. 586], *резюмуючи, що доля вчить мові правди й брехні* [8, с. 580].

Етап гарячкового прагнення завоювати Петербург переростає в глибинне **розчарування**, що супроводиться скаргами на дорожнечу [8, с. 618], на те, що *бути бідним у Петербурзі небезпечно* [8, с. 604]. Розчарування супроводяться занепадом та деморалізацією: *Мало отримую, казенна квартира, вічно хворий, вічно нудний, туга за Малоросією* [8, с. 593]; *Проводжу час то на посаді, то на офіційних пиятиках* [8, с. 613].

Безбарвні та похмурі чужі атрибути – північне небо, фінська картопля, моршшка, журавлина – протиставляються буянню віртуальних питомих візуальних та одоративних символів – *вареникам, духмяному борщеві, цукристим кавунам, ароматним диням* [8, с. 582] та *салові, згаданому неодноразово*.

Якою ж може бути "точка опертя" [12, с. 10] у таких обставинах? *У Петербурзі є добрі люди* [8, с. 582]. Це земляки й низка "справжніх" цінностей, що створюють відчуття справжнього життя, комфорту

[11, с. 5], підтримують внутрішню єдність групи щодо інших груп [1, с. 98]: *Скільки новин, сміху, здивування, сала, брехні, правди, дурниць, ковбас і прочая, і прочая...* [8, с. 577].

Точкою опори й порятунком є власна творчість та видання українського журналу [10, с. 191] – українського за духом, *самобутністю* [8, с. 561], самоідентифікація себе *українцем* [8, с. 561], а не хохлом чи малоросом. Порятунком є рідна мова, якої Є.Гребінка не цурається, демонструючи в листах, зокрема, блискуче знання фразеології: [на мене] *сто плугів оре* [8, с. 514]; *за масляні вишкварки* [8, с. 570]; *підбитий вітром* [8, с. 584]; *дай боже нашому теляті вовка піймати* [8, с. 578]; *щоб його побило те, що в хмарі гуде* [8, с. 586]; *нехай йому сей та той!* [8, с. 594]; *з московський десяток* [8, с. 594], навіть калькуючи деякі з них російською, засвідчуючи цим залежність від визнаних етнічних систем вартості, історичних і культурних традицій [13, с.7–8].

Наступний етап порятунку – думка про **втечу**: *Утечу з Петербурга* [8, с. 607]; *Відлітаю в теплі краї* [8, с. 619]; *Сьогодні ж їду до Малоросії, щоб не померти між кацапами* [8, с. 609]. Він від'їздив до України, але повертався до Петербурга, щоб знову тужити й утікати звідти.

На думку науковців, уже друга половина XIX ст., хоча й не позбавлена кон'юнктурних міркувань у формуванні стереотипу українця, набуває нових форм: "За постромантичного періоду поглиблюється розуміння культурної й національної самобутності, окремих історій і традицій та різних доль" [7, с. 156]. Як поет-романтик, байкар, прозаїк, видавець, перекладач Євген Гребінка був одним із тих українців, що на чужині своєю творчою подвижницькою працею закладали підвалини самоідентичності в першій половині XIX ст. Як засвідчує його епістолярій, опозиції **свій/чужий, я/інший** зазнали певних трансформацій унаслідок засвоєння певних орієнтаційних схем, емоційних та суспільних: в опозиції **свій/чужий** Євген Гребінка зумів зробити **чуже своїм** на рівні зовнішнього вияву, проте глибинний перехід до **чужого** цивілізаційного кола та втрата питомого не відбулися.

Література

1. Акимова Е. Еще раз о стереотипах в этнолингвистике / Е. Акимова, А. Гудавичюс // *Etnolingwistyka*. – 2003. – № 15. – Lublin. – S. 97–110.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Арутюнова. – М., 1988. – 338 с.
3. Березович Е. Л. Homo ethnikus в зеркале языка: к методике описания / Е. Л. Березович, Д. П. Гумк // *Etnolingwistyka*. – 2002. – № 14. – Lublin. – S. 47–67.
4. Библик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Библик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт ; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 432 с.
5. Евгений Павлович Гребёнка / БСЭ : в 30 т. – 3-е изд. – М. : Изд. "Сов. Энциклопедия", 1972. Т. 7. – 1972. – 607 с.
6. Евгений Павлович Гребёнка / Большой энциклопедический словарь 1999–2000. – М. : Изд. БСЭ, 2000. – 1890 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до енци.: geliolus.ru/.../bol'shoj_ehnciklopedicheskij_slovar'_1999_2000_izd_bseh_m_bseh_2000_1890_s. – Назва з екрану.
7. Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміки / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
8. Гребінка Є. П. Твори: у 3 т. / Є. П. Гребінка. – К. : Наукова думка, 1981. Т. 3 : Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи. – 1981. – 703 с.
9. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарлза Е. Вінквіста та Віктора Е. Тейлора / переклав з англ. Віктор Шовкун ; наук ред. перекладу д.ф.н. Олексій Шевченко. – К. : Вид. Соломії Павличко "Основи", 2003. – 503 с.
10. Історія української літератури XIX ст. : у 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. – К. : Либідь, 1995. – Кн. I : Перші десятиріччя XIX ст. – 366 с.
11. Ковалів Ю. Євген Маланюк / Ю. Ковалів // *Січ*. – 1991. – № 8. – С. 3–5.
12. Маланюк Є. Гоголь – Гоголь / Є. Маланюк // *Січ*. – 1991. – № 8. – С. 5–15.
13. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki / J. Bartmiński // *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. – Wrocław, 1985. Т. 3. – 1985. – S. 25–53.
14. Wiczorek D. Украинский язык : Slavia Romana – Slavia Byzantina. Очерки по глагольности / D. Wiczorek. – Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego. – Wrocław, 1997. – 132 s.